

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділення педагогічної освіти і освіти дорослих
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
Інститут професійно-технічної освіти
Національний транспортний університет
Київський національний університет технологій та дизайну

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Збірник наукових статей

Київ – 2015

УДК 377/378:37.015.311: (4)
ББК 74.5:87.526.1 (4)
К 65

*Рекомендовано Відділенням професійної освіти і освіти дорослих
НАПН України (протокол № 6 від 22.06.2015 р.)*

К 65 **Концептуальні** засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів: зб. наук. статей / за ред. В.Г. Кременя, М.Ф. Дмитриченка, Н.Г. Ничкало – Уклад.: М.В. Артюшина, В.П. Тименко та ін. – К.: НТУ, 2015. – 768 с.

Збірник матеріалів методологічного семінару, проведеного Національною академією педагогічних наук України 29 жовтня 2014 р. у м. Києві, присвячено висвітленню результатів наукових досліджень і практичного досвіду професійного розвитку особистості. Розглянуто теоретичні, методологічні засади і тенденції професійного розвитку особистості, зумовлені євроінтеграційними процесами. З'ясовано психолого-педагогічні особливості професійного розвитку і саморозвитку особистості у контексті освіти впродовж життя. Обґрунтовано роль соціального партнерства, інформаційно-комунікаційних технологій, економічних і етичних чинників у формуванні професійних якостей майбутніх фахівців.

Для науковців, педагогів, практичних психологів і соціальних педагогів, керівників і працівників органів управління освітою, методистів, аспірантів і докторантів, інших читачів, яких цікавлять проблеми сучасної освіти.

УДК 377/378:37.015.311: (4)
ББК 74.5:87.526.1 (4)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ РЕГУЛЯЦІЮ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено спробу теоретичного узагальнення феноменології політико-правової свідомості. Дано визначення категорії політико-правова свідомість, запропоновано систему параметрів її дослідження. Представлено теоретичну модель регуляції політико-правової свідомості. Обґрунтовано, що внутрішню регуляцію політико-правової свідомості особи чи групового суб'єкта можна представити через систему взаємовпливів образів, оцінок, упереджень, стереотипів та настанов, мотиваційно-ціннісних уподобань та досвіду суб'єкта, а також його відношень та ставлень та знання стосовно політики, держави і права.

Ключові слова: політико-правова свідомість, регуляція політико-правової свідомості, параметри дослідження політико-правової свідомості.

В статті предпринята попытка теоретического обобщения феноменологии политико-правового сознания. Дано определение категории политико-правовое сознание, предложена система параметров ее исследования. Представлена теоретическая модель регуляции политико-правового сознания. Обосновано, что внутреннюю регуляцию политико-правового сознания человека или группового субъекта можно представить через систему взаимовлияний образов, оценок, предубеждений, стереотипов и установок, мотивационно-ценностных предпочтений и опыта субъекта, а также его отношений и знаний относительно политики, государства и права.

Ключевые слова: политико-правовое сознание, регуляция политико-правового сознания, параметры исследования политико-правового сознания.

The article attempts to theoretical generalizations phenomenology political and legal consciousness. It is proposed definition of categories of political and legal consciousness, proposed a system of parameters of its research. Presents a theoretical model for the regulation of political and legal consciousness. It is proved that the internal regulation of the political and legal consciousness of the person or group subject can be represented through the system of crosstalk images, estimates, prejudice, stereotypes and attitudes, motivation and value preferences and experience of the subject, as well as his attitudes, and knowledge concerning the policy of the state and law.

Keywords: political and legal consciousness, the regulation of political and legal consciousness, parameters of the study of political and legal consciousness.

В юридичній та філософській літературі, розглядаючи проблеми правосвідомості, можна зустріти поняття «політико-правова свідомість». Дійсно, правосвідомість діє в тісному зв'язку з політичною свідомістю як всередині держави, так і на міжнародному рівні. В літературі слушно зазначається, що «закріплення в юридичних актах, конституціях найважливіших начал політики держави, її інститутів, політичних прав і свобод громадян служить одним з показників того, що правосвідомість безпосередньо пов'язана з політичною свідомістю» [1].

Подобною є картина, виявлена на основі аналізу публікацій з політичної психології. Політико-правова свідомість (далі ППС) часто лише згадується, проте конкретного опису структури, змісту, функцій чи навіть просто визначення не наводиться. Одне з небагатьох визначень, що зустрічається в літературі визначає ППС як «комплекс ідей, теоретичних концепцій, поглядів, уявлень, думок, оцінних суджень, емоційних станів суб'єктів політичних відносин» [2]. Проте, навіть не зважаючи на цю обставину, очевидною є нагальна потреба операціоналізації поняття ППС, змістовний розгляд його з позиції соціально-психологічного знання, опис механізмів, внутрішніх регуляторів його становлення та функціонування.

Мета статті: з позиції соціальної психології окреслити специфіку політико-правової свідомості, окреслити можливі напрями дослідження феноменології становлення ППС, особливо в умовах євроінтеграційних процесів.

Основні публікації, в яких зустрічається поняття ППС, можна умовно поділити за критерієм наукових поглядів, вподобань того чи іншого дослідника чи засад на яких він стоїть. Фахівці з юридичної психології більшою мірою концентруються на правосвідомості, а категорію ППС уживають для того, аби об'єднати правосвідомість та політичну свідомість особистості чи певної спільноти. Спеціалісти в галузі політичної психології відповідно роблять акцент на вивченні політичної свідомості та згадують ППС, аби перекинути місток до правових аспектів регуляції поведінки особи.

Інколи категорію ППС можна зустріти в філософських текстах [3] чи текстах, що стосуються специфіки діяльності ЗМІ [2]. В цій же роботі, до речі, пропонується досить цікавий аналіз можливостей визначення структури ППС відповідно до різних критеріїв. Проте, це радше виключення, оскільки публікації з проблем становлення, функціонування, дослідження та ін. політико-правової свідомості практично відсутні. Однозначно можна стверджувати лише те, що ППС – це категорія, що знаходиться на стику знання психології (юридична, політична, соціальна), філософії, політології, права та очевидно інших галузей наукового знання, що фокусуються на вивченні особистості, соціальних груп чи соціуму загалом.

З початку 2014 року лабораторією психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України розробляється проблема становлення ППС, робляться перші спроби конституювання цього поняття, його сутності та специфіки.

На нашу думку, в основі становлення та формування ППС вочевидь лежить конфігурування уявлень особистості про державу і право, причому саме конфігурування, оскільки специфіка ППС конкретної особи буде визначатися змістом конкретних уявлень цієї особи. Наразі поки що рано говорити про конкретний зміст ППС особистості (для цього потрібно щонайменше провести відповідні дослідження з використанням насамперед якісних методів), проте вже зараз можна зробити припущення про те, що буде виступати основою для формування та розвитку ППС. З. Сіверс, що очолює дослідження цієї тематики в Інституті, як таку основу пропонує розглядати політико-правові уявлення особистості та смислові простори політико-правової свідомості. Аналогічно можна буде говорити й про ППС певних соціальних утворень (група, спільноти, територіальна громада тощо) – лише через конфігурування політико-правових уявлень та смислових просторів.

Причому розгляд специфіки ППС окремих територіальних громад, вочевидь, буде представляти значний науковий та практичний інтерес, особливо в світлі анексії Криму та військового конфлікту на Донеччині та Луганщині. Відомою є обставина, що людина, яка знаходиться на межі чи за межею бідності чи перебуває в зоні військового конфлікту, яка поставлена в умови виживання, – не цікавиться проблемою верховенства закону, демократії чи правової держави. Проте, як тільки суб'єктивно питання виживання знімається – актуалізується потреба в узгодженні картини світу, що призводить до змін в ППС особи. Інакше кажучи, як тільки знімаються умови пов'язані з виживанням – набувають нових вимірів значення питання, що відносяться до сфери ППС.

З іншої сторони, інтенсивна політизація суспільної свідомості завжди пов'язується з кризовими, революційними ситуаціями, зі зміною політичних устроїв та режимів, персональних носіїв влади і т. ін. Така політизація суспільної свідомості на особистісному рівні проявляється та реалізується через механізми когнітивного спілкування [детальніше див. 4]. А це означає, що особа, обмінюючись думками, ідеями, поглядами щодо наявної соціально-політичної ситуації з іншими людьми, формує своє ставлення до різних політико-правових інститутів та суб'єктів, формує (чи точніше – уточнює, рекогносціює) власні уявлення щодо права та політики та її представників. Часто платформою для розгортання таких особистісно значущих когнітивно насичених діалогів виступає саме територіальна громада. В той же час, наявна соціально-політична ситуація може запускати нові витки самовизначення та формування окремих територіальних спільнот.

Загалом, політико-правову свідомість можна визначити як сферу суспільної чи індивідуальної свідомості, що включає знання права та розуміння політики, ставлення до права та політики, правової та політичної діяльності, відношення до суспільно-правових інститутів.

Сутнісні прояви, що супроводжують ППС можуть бути конкретизовані відповідно в сферах права та політики й держави.

Стосовно права феноменологія ППС проявляється, на нашу думку, через систему таких параметрів як:

- образ та уявлення про право;
- оцінки, образи та уявлення про суб'єктів права;
- відношення до права та правової системи держави;
- відношення до правових норм;
- ставлення до суб'єктів права та правової діяльності;
- уявлення та оцінки розподілу відповідальності між різними суб'єктами права та правових відносин;
- ставлення до правових авторитетів;
- мотиваційно-ціннісні уподобання;
- оцінки права та можливості реалізації власних прав, їх захисту;
- правова культура суб'єкта та суспільства в цілому;
- стереотипи, упередження, настанови відносно правової ситуації в державі та права в цілому;
- знання законів, своїх прав та обов'язків;
- навички вирішення складних неоднозначних правових ситуацій та колізій;
- досвід суб'єкта по відношенню до права;
- суб'єктивна культура вибору в правовій ситуації;
- навички та культура реалізації власних прав;
- оцінки можливостей реалізації права вибору в тій чи іншій правовій ситуації;
- правові оцінки ситуації вибору; довіра до органів права (правових інститутів) – МВС, СБУ, суди, прокуратура, армія;
- відношення (ставлення) до правових інститутів; типи організації суспільного життя, яким надається перевага;
- інші.

У сфері політики та держави ППС конкретизується в соціально-психологічних реаліях, що можуть бути досліджені за допомогою наступних параметрів:

- образ держави та уявлення про державну політику;
- оцінки, образи та уявлення про політиків;

- відношення до політичного устрою держави, оцінки можливості реалізації власних цілей в наявних політичних умовах в державі;
- відношення до політики загалом та оцінки державної політики;
- ставлення до політичних суб'єктів (політики, політичні партії, громадські діячі тощо);
- уявлення та оцінки розподілу відповідальності між різними політичними суб'єктами в державі та між різними гілками влади;
- мотиваційно-ціннісні уподобання;
- оцінки внутрішньої та зовнішньої політики держави та її впливу на рівень життя,
- оцінки можливості задоволення власних потреб у зв'язку з політикою держави та політичною ситуацією в країні;
- політична культура суб'єкта та суспільства в цілому;
- стереотипи, упередження, настанови відносно політичної ситуації;
- знання своїх можливостей, прав та обов'язків стосовно політики (вплив на прийняття державних рішень);
- навички участі в політичному житті суспільства, навички та культура дій в складних політичних ситуаціях;
- готовність до актуалізації протестної мотивації, загальний рівень незадоволеності;
- досвід суб'єкта по відношенню до політики; суб'єктивна культура прийняття рішення та вибору в політичній ситуації;
- оцінки можливостей реалізації права вибору в тій чи іншій політичній ситуації;
- оцінки ситуації вибору;
- довіра до політичних та громадських інститутів – Верховна рада, місцеві ради, громадські організації тощо;
- відношення (ставлення) до політичних інститутів; типи організації суспільного життя, яким надається перевага та інші.

Слушною видається думка про те, що структура політико-правової свідомості в цілому визначається за допомогою трьох складових: раціональної, чуттєвої та ірраціональної: «до чуттєвих відносяться образи, сприйняття, оцінки, настрої, бажання і т.п. До раціональних належать узагальнені ідеї, концепції, уявлення, норми, думки і т.д. До ірраціональних складових належать невмотивовані свідомістю суб'єктивні утворення, а також утопії, фантастичні образи. Раціональні, чуттєві і ірраціональні уявлення взаємопов'язані між собою. Раціональний образ політичної дійсності не може виникнути поза чуттєвим сприйняттям, яке

стимулює розумові процеси. Ірраціональні уявлення, наприклад, політичні міфи, також пов'язані з чуттєвими і раціональними» [2].

Запропоновані вище параметри дозволяють, на нашу думку, охопити всі три складові. Конкретні індикатори, що можуть розроблятися під конкретні дослідницькі завдання повинні враховувати та виходити зі специфіки раціонального, чуттєвого та ірраціонального.

Якщо ж в аналітичних обґрунтуваннях піднятися на рівень вище, то необхідним є уточнення сфер та явищ, в яких проявляється політико-правова свідомість. На нашу думку, в дослідженні ППС можна визначити щонайменше три сфери, кожна з яких має свою специфіку. Це людина і правове середовище (1), людина і політичне середовище (2) і власне людина і держава (3). Причому, коли мова йде про третю сферу, то фактично вона включає в себе дві попередніх та є інтегративним виразом взаємин окремого індивідуального чи групового суб'єкта з державою. Спробуємо це проілюструвати.

Явищами, через які виражається сфера «людина і правове середовище», можуть бути: а) трансформації образу права; б) формування відношення до права; в) узгодження вимог права з власними цінностями. Відповідним чином, явища, що супроводжують прояв другої сфери – це: а) трансформації образів влади та політики; б) відношення до політики, ставлення до політичних діячів. Нагадаємо ще раз – ці явища в свою чергу можуть проявлятися як на рівні індивідуального, так і групового суб'єкта. Сукупно, цілісно ППС проявляється вже через сферу «людина і держава», де явищами будуть: а) трансформації образу держави; та б) громадянськість як ідентифікація з державою (лояльність до держави, її устрою, законів, інститутів влади; знання і повага до прав людини, почуття відповідальності за стан прав і обов'язків людини). Зазначені явища будуть проявлятися насамперед через такі параметри як побудова стосунків з державою та оточенням; включеність в суспільно-політичне життя. Однак ці параметри по суті є параметрами більш високого рівня узагальнення та є інтегративним виразом запропонованої вище системи параметрів дослідження феноменології політико-правової свідомості.

Якщо ж спробувати розглянути внутрішню регуляцію ППС крізь призму запропонованих параметрів, отримуємо цікаву модель (табл. 1), що дозволяє цілісно охопити феноменологію ППС.

Отже, всю внутрішню регуляцію ППС особи чи групового суб'єкта можна представити через систему взаємовпливів образів (1), оцінок (2), упереджень, стереотипів та настанов (3), мотиваційно-ціннісних

уподобань (4) та досвіду (5) суб'єкта, а також його відношень та ставлень (6) та знання, стосовно політики, держави і права. На моделі на даний момент не показані ці взаємовпливи, не визначена їх сила та інтенсивність і т. д., однак вже зараз можна припустити, що вони мають місце і до певної міри залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх факторів (як-то, наявна (об'єктивована) соціально-політична, правова, економічна і т. д. ситуація в країні чи окремому регіоні, умови життя людини, впливи, яких зазнає особа і т. ін.). Також хочемо звернути увагу читача, що параметри, що наведені в моделі внутрішньої регуляції ППС не є 100 % відбитком параметрів, які ми розглядали аналізуючи феноменологію ППС.

Таблиця 1

Модель внутрішньої регуляції ППС

1	Мотиваційно-ціннісні уподобання		Уподобання певного типу суспільного життя Мотивація політичної участі (насамперед під час виборчих кампаній) Цінності та ціннісні орієнтації Правова та політична культура суб'єкта та суспільства в цілому Суб'єктивна культура вибору в правовій ситуації Готовність до актуалізації протестної мотивації, загальний рівень незадоволеності Суб'єктивна культура прийняття рішення та вибору в політичній ситуації
2	Образи	Держава і політика	Образ власної держави та інших країн; уявлення про державну політику Образи органів державної влади Образ політичних та громадських діячів
		Право	Образ та уявлення про право та закон Образ права загалом та наявної правової ситуації в державі та інших країнах Образи суб'єктів правопорядку (типажі суб'єктів) Образи органів права (МВС, СБУ, армія, прокуратура, суди)
3	Упередження, стереотипи, настанови	Держава і політика	Політичні уподобання і переконання (упередження і стереотипи щодо політичних партій та громадських об'єднань і рухів, політичних і громадських діячів, структур та органів державної влади та їх представників) Упередження щодо державної політики і політики як явища взагалі

			<p>Упередження щодо влади та владних структур</p> <p>Стереотипи, упередження, настанови відносно політичної ситуації</p> <p>Настанови довіри-недовіри до політичних суб'єктів та інститутів (політичних діячів, політичних партій, об'єднань тощо) та органів державної влади (Кабінет міністрів, Адміністрація президента, Верховна Рада, міські, районні, селищні ради та адміністрації тощо)</p>
		Право	<p>Стереотипи і упередження стосовно права, верховенства закону і т. ін.</p> <p>Стереотипи і упередження стосовно наявної політичної ситуації</p> <p>Уявлення про правову державу</p> <p>Настанови довіри-недовіри до органів права (правових інститутів) – МВС, СБУ, армія, суди, прокуратора</p>
4	Оцінки	Держава і політика	<p>Оцінки політичної та економічної ситуації в країні</p> <p>Оцінки політиків та публічних осіб, їх дій, вчинків, заяв і т. ін.</p> <p>Оцінки діяльності органів влади</p> <p>Оцінки можливості реалізації себе, своїх прав та свобод (оцінки можливості реалізації власних цілей, можливостей для самореалізації в наявних політичних умовах в державі)</p> <p>Оцінки можливості задоволення власних потреб у зв'язку з політикою держави та політичною ситуацією в країні</p> <p>Уявлення та оцінки щодо розподілу відповідальності між різними владними структурами, між державою і громадянином, між різними політичними суб'єктами в державі та різними гілками влади і т. д.</p> <p>Оцінки справедливості розподілу соціальних благ</p> <p>Оцінки внутрішньої та зовнішньої політики держави та їх впливу на рівень життя</p> <p>Оцінки можливостей реалізації права вибору в тій чи іншій політичній ситуації</p> <p>Оцінки ситуації вибору</p>
		Право	<p>Оцінки права взагалі та наявної правової ситуації</p> <p>Оцінки діяльності органів правопорядку</p> <p>Уявлення та оцінки розподілу відповідальності</p>

			<p>між різними суб'єктами права та правових відносин</p> <p>Оцінки права та можливості реалізації власних прав, їх захисту та т. ін.</p> <p>Оцінки можливостей реалізації права вибору в тій чи іншій правовій ситуації</p> <p>Правові оцінки ситуації вибору</p>
5	Відношення, ставлення	Держава і політика	<p>Відношення до політики загалом</p> <p>Відношення до політичного устрою держави</p> <p>Відношення до політичних інститутів держави, організацій громадянського суспільства (благодійні організації, громадські організації і т. д.)</p> <p>Ставлення до політичних суб'єктів (політики, політичні партії, громадські діячі та ін.)</p>
		Право	<p>Відношення до права та правової системи держави</p> <p>Відношення до правових норм</p> <p>Відношення до правових інститутів</p> <p>Ставлення до суб'єктів права та правової діяльності</p>
6	Знання	Держава і політика	<p>Знання своїх можливостей, прав та обов'язків стосовно політики (вплив на прийняття державних рішень)</p> <p>Уявлення про політичну ситуацію в країні</p> <p>Уявлення про ситуацію виборів і можливості здійснення вибору з запропонованих політичних альтернатив</p> <p>Уявлення про особливості державного устрою</p>
		Право	Знання законів, своїх прав та обов'язків
7	Досвід	Держава і політика	<p>Досвід суб'єкта по відношенню до права</p> <p>Навички вирішення складних неоднозначних правових ситуацій та колізій</p> <p>Навички та культура реалізації власних прав</p>
		Право	<p>Досвід суб'єкта по відношенню до політики</p> <p>Навички участі в політичному житті суспільства</p> <p>Навички та культура дій в складних політичних ситуаціях</p>

Крім того, в запропонованій моделі не розбито мотиваційно-ціннісні уподобання в сферах права та політики/держави. Це здійснено свідомо, оскільки специфіка таких уподобань може бути з'ясована тільки після відповідних досліджень та може виявити специфічною для окремих

категорій людей. Проте це питання виходить наразі за межі наших попередніх теоретичних узагальнень.

Очевидно, запропонований перелік параметрів внутрішньої регуляції ППС може і повинен бути доповнений, аби максимально повно вичерпати можливі феномени прояву політико-правової свідомості. Це – одне з подальших напрямків нашої роботи. В той же час, запропонована вище модель, яка включає перелік параметрів прояву ППС в сферах держави/права та політики, може виступати дослідницьким орієнтиром та залучатися як базис для розробки відповідних насамперед якісних досліджень. Попередній аналіз таких пілотних досліджень дозволить, на нашу думку, доповнити чи за необхідності скорегувати запропоновану модель внутрішніх регуляторів ППС та окреслити специфіку взаємовпливів, про яку йшлося вище.

Подальша розробка зазначеної проблематики дозволить створювати відповідні теоретичні моделі становлення (а в подальшому і формування) громадянськості в молоді та розробляти необхідний інструментарій розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел

1. Виды и формы правового сознания : [Электрон. ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/vidy-pravovogo-soznaniya.html>.
2. СМИ и массовое политико-правовое сознание: взаимовлияние и взаимозависимость: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jourclub.ru/10/661/>.
3. Муромцев Г.И. Политико-правовое сознание современной России: культурно-исторический аспект / Г.И. Муромцев // *Фундаментальные исследования*. – 2007. – № 12 – с. 407–409.
4. Засади когнітивної психології спілкування : монографія / [В.П. Казміренко, В.М. Духневич, О.Ю. Осадько та ін]; за наук. ред. В.П. Казміренка; НАПН України, ІСПП. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 389 с.